

Sjećanja koja čine povijest – razgovori s Mirjanom Krstinić, visokom dužnosnicom u vladama SRH i SFRJ

TVRTKO JAKOVINA

Filozofski fakultet, Odsjek za povijest, Zagreb

Mirjana Krstinić rođena je u Splitu 1925. Rat je provela u Zagrebu, a po završetku zagrebačkog Ekonomskog fakulteta i poslijediplomskog studija (Instituta društvenih nauka) u Beogradu imenovana je ravnateljicom Radničkog sveučilišta Moša Pijade, a potom i republičkim sekretarom za prosvjetu (obrazovanje) i kulturu Izvršnog vijeća NR Hrvatske. Državni podsekretar za prosvjetu i kulturu Saveznog izvršnog vijeća postaje 1963. Bila je i zamjenica saveznog sekretara za prosvjetu i kulturu, a od 1969. i član SIV-a do 1974. Od tada, pa do umirovljenja 1986. ministar je savjetnik u SIV-u. U drugoj polovici šezdesetih predsjednica je Konferencije za društvenu aktivnost žena Jugoslavije, a od 1965. do 1969. predstavnica SFRJ u Odjelu za obrazovanje i nauku Komiteta za naučne i tehničke odnose OECD-a u Parizu. U Hrvatsku se vratila 1992. godine. Majka je jednog sina i baka četvero unučadi. Živi u Premanturi. Razgovor je vođen 18. veljače 2002. u Premanturi i Puli. U bilješkama su pojašnjeni tek neki događaji, odnosno nešto je više rečeno o onim osobama koje su manje poznate ili se njihovo spominjanje ne očekuje u kontekstu u kojem su navedene.

Djetinjstvo ste proveli u Splitu, ali ste se školovali u Zagrebu?

Rođena sam u razmjerno imućnoj obitelji. Moj je otac došao 1921. godine u Jugoslaviju kao američki državljanin. Živio je u Sjedinjenim Državama dvadesetak godina. Otišao je u Ameriku posjetiti svoje dvije sestre, ali je ostao dugo, uglavnom u San Franciscu. U Vrbosku na Hvaru, odakle su Krstinići, vratio se 1921. godine pronaći suprugu. Moja je majka bila ljepotica, iz obitelji Fabrio. Najprije su se 1923. rodili prvi blizanci, pa mama nije željela otići preko oceana. Otac je sve u Americi prodao, kupio veliku kuću u Splitu, na Bačvicama i živio kao rentijer. Bio je aktivan član Hvarsko-bračko-američkog prijateljstva. Ja i brat rođeni smo 1925. kao drugi par blizanaca. U Splitu živimo do početka rata 1941.

Zašto odlazite iz Splita nakon početka rata?

Po okupaciji Dalmacije i dolasku Talijana proćulo se da uhićuju antifašiste i masone. Moj je otac iz SAD-a došao kao član masonske lože, pa je najprije prebjegao na Hvar, a onda u Zagreb. Sve smo prodali u Splitu. U Zagrebu

sam išla u ekonomsku školu, ali i radila kao ilegalka. Dva sam puta bila u zatvoru, ali su mi uspjeli pomoći. Radili smo u trojkama, a pretpostavljena mi je bila članica partije Sonja Bartulica-Šarić. Lijepili smo plakate, skupljali crvenu pomoć, agitirali. Imam status borca NOB-a od 1942. godine.

Zašto ste bili uhićeni?

Bila sam u Klaićevoj ulici, a kolona s Antom Pavelićem je išla prema Tehničkom fakultetu. Svi su dizali ruku u znak fašističkog pozdrava. Ja nisam. Jedan je policajac valjda stajao u mojoj neposrednoj blizini i jednostavno me je, samo zbog toga, odveo u zatvor. Otac moje prijateljice je imao veze, pa sam brzo puštena.

Kada ste upisali fakultet?

Ekonomski fakultet u Zagrebu upisala sam odmah poslije rata, ali mi je majka umrla 1945., nismo imali sredstava za život i oko dvije sam godine radila u jednom trgovačkog poduzeću. Studiram od 1947. do 1950. i odmah po diplomiranju poslana sam na dvogodišnji poslijediplomski studij u Beograd (Institut društvenih nauka). Samnom je i Joža Vrhovec¹. U Partiju sam primljena 1945. i bila sam sekretar sekretarijata Partije na mojoj godini.

Studirali ste kad je donešena Rezolucija IB-a. Kako ste to doživjeli?

Na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu studirao je veliki broj Crnogoraca, koji su listom bili za Rezoluciju IB-a. Tih smo dana svakodnevno sastančili, a istim su ritmom ljudi koji su bili uz IB odvođeni u zatvor. Tada je iz Partije izbačen i Ivo Perišin², koji je noć prije kartao s grupom Crnogoraca. Bio je posve nevin, uopće nisu raspravljali o politici, odnosno IB-u, ali to je bilo takvo vrijeme.

Nakon studija iz Beograda se vraćate u Zagreb.

Bila sam tada puna znanja, puna teorije. Prvi mi je posao u privrednom savjetu grada Zagreba, a 1953., na prijedlog Saveza sindikata Hrvatske stvoreno je Radničko sveučilište Moša Pijade. Pozvali su me Josip Cazi, predsjednik sindikata Hrvatske, a potom i Zvonko Brkić³ i Mika Špiljak, koji je tada bio kadrovik CK Hrvatske. Dali su mi zadaću osnovati i ustrojiti RAS. Bila sam na čelu te ustanove sve do 1958. RAS je od mene i tajnice narastao do gotovo 200 zaposlenih. Radili su tu i Ivo Perišin, Tomislav Sinovčić⁴, Saša

¹ Visoki hrvatski dužnosnik. Najprije novinar, dopisnik Vjesnika iz Sjedinjenih Država, Ujedinjenog kraljevstva. Predsjednik CK SKH, savezni sekretar za vanjske poslove 1978.–1982. i član Predsjedništva SFRJ od 1985. do 1989.

² Ivo Perišin, profesor Ekonomskog fakulteta u Zagrebu, potpredsjednik, pa predsjednik Izvršnog vijeća SR Hrvatske i guverner Narodne banke Jugoslavije. Perišin je i osnivač Visoke privredne škole u Zagrebu.

³ Visoki hrvatski političar, član vlade NR Hrvatske, šef kabineta predsjednika Vlade FNRJ, potpredsjednik Savezne skupštine itd.

⁴ Tomislav Sinovčić kasnije je bio potpredsjednik Privredne komore Hrvatske i potpredsjednik Narodne banke Hrvatske.

Zalepugin⁵, Veseljko Velčić⁶. Bio je to rasadnik najboljih kadrova, a mnogi su svjetski državnici dolazili vidjeti rad te ustanove. Do izgradnje velike zgrade u današnjoj Vukovarskoj ulici bili smo u Domu sindikata Hrvatske.

Spomenuli ste Perišina. Nije li on stradao zbog IB-a?

Srela sam ga jednoga dana 1953. na ulici i upitala što radi? On je diplomirao Ekonomski fakultet i radio je u Ekonomskoj školi na Trešnjevki. Ponudila sam mu da dođe raditi kao šef Centra za ekonomsko obrazovanje RAS-a, na mnogo veću plaću. Problem je bilo jedino njegovo (ne)članstvo u Partiji. Nekako je to uspio srediti, a Špiljak, koji je pratio osoblje koja sam zapošljavala, burno je na to reagirao. Međutim, nije bilo poteškoća, budući da je formalni razlog bio zadovoljen. Kasnije je Perišin bio i predsjednik hrvatske vlade i ugledni bankar i profesor na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu i osnivač Visoke privredne škole u Zagrebu, primjerice.

Kamo odlazite nakon RAS-a?

Za republičkog sekretara za prosvjetu imenovana sam 1958. Iznad sebe sam imala Savjet za prosvjetu, na čijem je čelu bio Miloš Žanko. Uskoro je republički sekretar za prosvjetu dobio rang člana Vlade Narodne Republike Hrvatske.

Vrlo brzo poslani ste u Beograd. Kako je to izgledalo?

Otišla sam 1963. godine. Svi troje koji smo tada poslani na rad u SIV, Marin Cetinić⁷, potpredsjednik vlade, Radojka Katić⁸, ministrica financija, i ja bili smo Dalmatinci. Bila sam zaprepaštena kad sam prvi puta kročila u SIV, na novo radno mjesto, da su me čuvari i portiri pozdravljali. Svi su dobili moju fotografiju. Bilo je to još Rankovićeva doba. A u SIV-u je vladao i strogi, vrlo strogi kod odijevanja. Nitko nije smio nositi kratke rukave, sve su žene uvijek morale imati čarape i duge rukave, a muškarci sakoe.

Jeste li imali mogućnost odustati od odlaska u SIV?

Nisam bila sretna zbog odlaska u Beograd. Opirala sam se napuštanju Zagreba četiri mjeseca, jer mi je tamo život bio ugodan. Suočena s ultimatumom: partijska knjižica ili SIV, izabrala sam ovo drugo. Najprije, od druge polovice 1963. radim kao državni podsekretar za prosvjetu i kulturu. Sekretar je tada Krste Crvenkovski. Dvije godine kasnije uvedena je dužnost zamjenika sekretara, pa me je na tu dužnost izabrala Savezna skupština. Tada je savezni sekretar Vukašin Mićunović, brat poznatog diplomata Veljka. Bila je to funkcija člana kabineta. Iste 1965. pozvao me je Petar Stambolić,

⁵ Aleksandar Zalepugin, dugogodišnji novinar Hrvatske televizije, šef je Centra za kulturu RANS-a Moša Pijade.

⁶ Veseljko Velčić je radio na Radio Zagrebu, radio je na Višoj radničkoj školi, direktor je Zavoda za industrijsku andragogiju, član Savjeta za prosvjetu NR Hrvatske itd.

⁷ Član Vlade NRH, potpredsjednik Izvršnog vijeća Sabora Hrvatske, pa sekretar za promet i veze Saveznog izvršnog vijeća.

⁸ Radojka Katić bila je sekretar za financije Vlade NRH, a potom postaje član Saveznog izvršnog vijeća.

tadašnji predsjednik SIV-a i predložio mi je da postanem članica njegovog kabineta, tj. članica SIV-a. Nisam praktički ni stigla do svoga kabineta (a bio je to, čini mi se, najljepši ured u SIV-u), kad sam primila poziv Milentija Popovića⁹, generalnog sekretara Savezne konferencije Socijalističkog saveza radnog naroda Jugoslavije. On mi je priopćio da me predlažu na mjesto predsjednice za društvenu aktivnost žena Jugoslavije. Do tada je to bila Latinka Perović. Smatrala sam da je to inkompatibilno s dužnosti članice SIV-a, jer mi je sat prije Stambolić predložio da uđem u Vladu. Oba su to od mene ipak tražili dok je Milentije Popović želio da razgovaram i s drugom Markom, Rankovićem. I on je tražio da to prihvatim, ali su se ipak na moj prijedlog suglasili da dužnost Predsjednice za društvenu aktivnost žena Jugoslavije vršim volonterski. Tako je i bilo, od 1965. do 1969. godine.

Malo kasnije ponovo ste kandidirani za člana vlade.

Trebala sam ući u SIV čiji je sastav određivao Boris Krajer, 1967. godine. Krajer je poginuo za Novu godinu i novi je mandatar postao Mika Špiljak, hrvatski kandidat. A kako je pravilo bilo da u kabinetu mogu biti samo trojica iz iste republike, opet sam ispala iz kombinacije.

Špiljka je nakon dvije godine zamijenio Mitja Ribičič i treći put vam je predloženo članstvo u Saveznom izvršnom vijeću.

Pozvao me je Milutin Baltić i pitao: «Mirjana, kada me možeš primiti.» Iznenađila sam se takvim nastupom, jer on je bio krupna riba za mene. Isto tako, imali smo neke određene sukobe od ranije. Priopćio mi je da sam na Brdu kod Kranja, gdje je bio sastanak, predložena za članicu vlade. Rekao je da je prijedlog Kardeljev, Tito je pristao, a moja Republika prihvatila je to kao svoj prijedlog. Bio je to treći «pokušaj» imenovanja. I tako sam u trećem pokušaju imenovana članicom SIV-a. Od 1969. do 1971. najprije nemam portfelja. Mitja Ribičič dao mi je zadaću razriješiti «državni kapital» i kapital triju saveznih banaka (Agrarne, Jugo-banke i Investicijske banke). To sam radila do 1971. Trebalo je vidjeti gdje i kamo ide kapital, zašto i kome se dugovi opraštaju, rješavala sam tzv. crne fondove. Najbolje sam znala kolika se ogromna sredstva odvajaju za nerazvijene republike.

Kako je izgledao rad s financijama u SFRJ?

U svibnju 1971. predsjednik SIV-a postaje Džemal Bijedić. Te godine sam ponovo imenovana članicom SIV-a, na prijedlog Hrvatske. Tada sam dobila tek stvorenu funkciju predsjednice Komiteta za financije. Te godine formirano je nekoliko komiteta u kojima su bili predstavnici svih republika i obje pokrajine sa jednakim pravom glasa. Ni jedna financijska odluka, pa ni savezni proračun nije se mogao donijeti a da se svi predstavnici republika i autonomnih pokrajina nisu složili. To su bili prvi koraci ka konfederalizaciji. Jer, tek nakon što su predstavnici republika i pokrajina dali suglasnost, SIV i Skupština donosili su odluke. Međutim, ako je bilo koja od članica rekla

⁹ Milentije Popović, visoki jugoslavenski političar, bio je predsjednik Savezne skupštine, član Savjeta Federacije, ministar financija u saveznoj vladi, visoki partijski dužnosnik.

ne, sve do postizanja konsenzusa svih i mene kao predsjedavajuće, nije se ništa poduzimalo. To je bio vrlo težak posao. Posebno kada se odlučivalo o odvajanju sredstava za tzv. nedovoljno razvijene ili za JNA. Oni su činili najveći dio saveznog proračuna. U jednom razdoblju od 1969. Slovenija i Hrvatska počele su otvarati pitanje izdvajanja za nedovoljno razvijene i predlagati da se sredstva daju samo Kosovu, jer su druge republike (BIH, Makedonija i Crna Gora) postigle «zavidnu» razvijenost. Naravno da su se tome sve te republike suprotstavile. Nastali su ozbiljni sporovi. Kad je Hrvatska postavila pitanje zašto se izdvaja za Bosnu i Hercegovinu i Crnu Goru, a sama ima vlastitih nerazvijenih krajeva, odmah smo ih imali protiv sebe. Najviše Branka Mikulića, nešto manje i Cvijetina Mijatovića. Oni su se bojali da će izgubiti pomoć. Jednom sam na sjednici vlade predložila da se i JNA možda suzdrži, da malo pomogne kod donošenja proračuna. Savezni sekretar za obranu Ljubičić odmah me je optužio da sam protiv vojske.

A sam rad u SIV-u... Kiro Gligorov, potpredsjednik SIV-a, bio je odličan, radišan stručnjak. Možda je ipak nešto više «vukao» sredstva u Makedoniju. Činili su to i drugi. Hakija Pozderac, koji je bio predsjednik Državnog komiteta DDR-SFRJ, naprosto je podvalio Šibeniku kada je za tvornicu aluminijske tamo odredio istočnonjemačku tehnologiju, dok je za Mostar sredio francusku, suvremeniju.

Što je po vašem sudu bio najvažniji rezultat vašeg rada u SIV-u?

Osim značajnog rada u Ribičičevu kabinetu na raščišćavanju državnog kapitala i triju saveznih banaka koji su doprinjeli da se ukinu tzv. savezni investicijski fondovi koji nisu bili transparentni, prihvatila sam se zadaće na kojoj je inzistirao predsjednik Bijedić. Bila je to izgradnja Jadranskog naftovoda. Naime, Titu je u jednom času, kada se susreo sa čehoslovačkim rukovodstvom bilo prigovoreno kako Čehoslovačka i Mađarska već pet godina pokušavaju sa predstavnicima Jugoslavije dogovoriti izgradnju naftovoda. To se događalo negdje početkom 1974. Pozvao me je Bijedić i rekao sve o tome i u naredna sam tri mjeseca morala usuglasiti ugovor sa Čehoslovacima i Mađarima, jer da Tito više nije spreman slušati bilo kakve primjedbe. S velikom skepsom primila sam se te zadaće jer su u komisiji bili tadašnji «bogovi» naftnog gospodarstva koji su učestvovali i sa svojim sredstvima u izgradnji. Bio je to Anđelko Bujanj, tadašnji direktor INA-e, Emerik Blum, direktor sarajevskog Energoinvesta i Kovač, direktor novosadske Nafta. Pridružili su se ministri iz Čehoslovačke, Mađarske, oko stotinjak financijskih, ekonomskih stručnjaka i inženjera. Naftovod je počinjao u Omišlju na Krku, do kuda su dolazili tankeri, pa je odlazio prema Rijeci, Bosanskom Brodu, Pančevu i Lendavi, pa Mađarskoj i Čehoslovačkoj. Njegovo je kapacitet bio iznimno velik i mislim da još nije u potpunosti iskorišten. Mislim da je to najopravdanija gospodarska investicija koja u najvećem dijelu prolazi kroz Hrvatsku. Ugovor s ČSSR, NR Mađarskom i zainteresiranim poduzećima potpisala sam u ime SIV-a u svibnju 1974. godine na Krku. Vrlo se ponosim što smo u roku završili tako značajan projekt i što se na ugovoru o izgradnji naftovoda kao člana SIV-a nalazi moje ime.

Radili ste s nekoliko predsjednika Saveznog izvršnog vijeća. Kako ste ih doživjeli?

Petar Stambolić, predsjednik SIV-a od 1963. do 1969., još je zadržao način rada predsjednika Tita. Svi opsežni materijali morali su biti sažeti na tri stranice. Uvod, razrada i prijedlozi. Tada je doista vlada donekle vladala. Poslije je toga nestalo. Primali smo brda papira koja se nisu mogla temeljito ni pročitati, a kamoli izučiti. Stvarnu je vlast imala birokracija savezne vlade, činovnici. Mika Špiljak često je znao organizirati ručkove za hrvatske članove SIV-a. Razgovaralo se i o prijedlozima koji su bili interesantni za SR Hrvatsku. Primjerice turizam kao izvozna privreda i sl. Nije davao nikakve instrukcije, ali želio je čuti o problemima od ljudi koji su mu bili interesantni. Tražio je da mu kažemo osjetimo li nešto protiv naše republike. Mitja Ribičič želio je biti informiran o svakom problemu, sve sam znati, sve odobriti. Bez njegove suglasnosti niste mogli ništa. Ne mogu reći da je bio naglašeno za Sloveniju, jer je baš u to vrijeme izbila «Cestna afera» u toj republici. Tada se dogodila i smjena Nikole Miljanića¹⁰, jednog od naših najboljih finansijskih stručnjaka. Bio je potpredsjednik vlade i predsjednik nekih komisija. Miljanić se zalagao za plivajući kurs dinara, onakav kakav bi pomagao trgovini i turizmu. Tijekom jedne sjednice, kada se nismo mogli dogovoriti, Miljanić je rekao da onda daje ostavku na mjesto predsjedavajućeg Komisije za devizni režim. Ribičič je to sve okrenuo i rekao da prihvaća ostavku na mjesto člana i potpredsjednika SIV-a! I prekinuo sjednicu! Bilo je to ružan sukob. Ribičič je nazvao Tita, a ja sam uzalud preko Savke Dabčević-Kučar pokušavala postići da se naš kadar ne smijeni. Bilo je prekasno, Tito je već donio odluku nakon krivo interpretirane informacije od Ribičiča. Nekako najsimpatičniji bio je Džemal Bijedić. On se nikada nije uplita u posao, bio je u odličnim odnosima s Titom. Kada je nešto bilo nemoguće riješiti, ako se na SIV-u nismo mogli dogovoriti i to je jako dugo trajalo, znao je nazvati Tita i samo nam reći: gotovo, odlučili smo! Ponekad nas je znao pozvati u kafić, restoran i tamo se razgovaralo. Narodski čovjek. S njim se lakše radilo. Znao je izabrati ljude.

Sjećate li se kada je Bijedić stradao?

Oko 11h ujutro kroz SIV je prostrujala vijest da Bijedićev avion nije stigao u Sarajevo. On je toga dana bio dužan ispratiti Tita koji je išao na put. Bila je magla u Batajnici i predsjednički se Iljušin nije mogao podići. Na Surčinu je, opet, drugi avion čekao Bijedića, koji je morao otići u Sarajevo i tamo govoriti na zasjedanju Skupštine BiH. Rato Dugonjić, predsjednik Skupštine BiH, kada su mu javili da kasni, privremeno je raspustio zasjedanje, a Bijedić je nervozan, nakon što je Tito konačno poletio, tražio od pilota da što prije dođu u Sarajevo. Drugi je dan bio rođendan njegove unuke i u avionu su putovali svi: supruga Raza, kuharica s tortom, čak i loncem graha.

¹⁰ Dr. Nikola Miljanić rođen je 1921. u Livadanima nedaleko Pakraca. Ekonomiju je završio i doktorirao u Zagrebu. Bio je pomoćnik ministra poljoprivrede u vladi NR Hrvatske, pa generalni direktor Investicione banke i guverner Narodne banke Jugoslavije i konačno potpredsjednik SIV-a.

Navodno je krilo aviona udarilo u planinu iznad Sarajeva. Neki su vojnici kasnije, kako smo čuli, pričali o dijelovima tijela razbacanim svugdje uokolo. Bila je to velika tragedija za obitelj ali i za zemlju. Mislim da bi, da je ostao predsjednik SIV-a, bili izbjegli onakvu financijsku krizu, inflaciju i veliko vanjsko zaduženje u kojem smo se kasnije našli. U kratko vrijeme nakon njegove smrti vanjski se dug zemlje od oko 8 milijardi popeo na 18 milijardi dolara i Jugoslavija je dovedena u stečaj.

Koliko ste kontaktirali s Kardeljem?

Boravila sam u ljeto 1968. u Premanturi kada je pristigao poziv da 15. srpnja dođem u Ljubljano u Kardeljev kabinet. Sjećam se da nisam tražila službeno vozilo nego sam išla sama, vlastitim automobilom. I upala u smjenu turista, tako da nikoga nisam mogla preteći. Ugledala sam dva policajca sa strane, pokazala im Kardeljev poziv i zamolila za pomoć. Nikako nisam željela zakasnuti. On je bio drugi čovjek po važnosti u zemlji, a ja državni službenik. Kardelj je radio na tezama za IX kongres Partije i od mene je tražio da predložim, a onda i razradim teze za društveno-ekonomske odnose u društvenim djelatnostima. Jasno je da tržišni odnosi kod nas tada nisu postojali. To je pokušala promijeniti privredna reforma 1965. ali je to išlo s vrlo velikim teškoćama. On se jako zalagao za gospodarske odnose u svim tim djelatnostima, a ja sam prije toga već bila počela na tome raditi i to poticala. Dakle, da se sve te djelatnosti (zdravstvo, prosvjeta, kultura) ne financiraju samo iz proračuna nego da razvijaju i svoje vlastite djelatnosti na tržištu i stiču samostalna sredstva i ubrzanije se razvijaju. Pomislila sam kako neću moći udovoljiti njegovim zahtjevima i to sam mu i rekla, ali on je inzistirao da se prihvatim te zadaće. Imao je vrlo zanimljiv pristup radu. Uvijek sam morala ostaviti pola lista papira za njegove sugestije o kojima je dozvoljavao raspravu. Tada smo satima razgovarali. Nije tada bio krut. Dozvoljavao je i suprotno mišljenje. Bio je nevjerovatno radin. Teze koje sam napisala ušle su u Dokumente IX kongresa SKJ.

Pamtite li Pepcu Kardelja?

Ona mi je jednoga dana, bili smo u Bihaću na konferenciji žena, uhvatila ispod ruke i detaljno mi pričala o sukobu Kardelja i Rankovića, izolaciji u kojoj su živjeli. Bila je ogorčena na Marka, ali mi nije govorila o Titu. Pepca je Kardelja primila u Partiju i zato valjda sebe doživljava kao važnu osobu. Jedno sam vrijeme u Beogradu i živjela u istoj vili u kojoj su i oni stanovali.

Družili ste se i sa suprugom Koče Popovića?

Povremeno sam odlazila Popovićevima. Koča i Lepa živjeli su u malom dijelu velike rezidencije. Samo za prijeme otvarale su se ostale prostorije. Koča je bio iznimno skroman. Stalno je bio u jednom uskom kaputiću. Oblačenje, prijemi, novac jednostavno ga nisu zanimali, odrastao je u bogatstvu. Supruzi Lepoj bila sam jedno vrijeme šefica. Ona je bila u sporu s Crvenkovskim, nikad nisam otkrila zašto, ali sam je štitila. Koča nikada nije primio plaću, nikad nije znao koliko ima. Nije ga se ticalo. To je preuzimala

supruga. A njih dvoje su bili dvije potpuno različite ličnosti. Koča je bio liberal, demokrata.

Kako je izgledalo Dedinje šezdesetih godina?

Trojica Mišo Broz, Mišo Ranković i Kardeljev sin tri su dječaka koji tada gospodare Dedinjem. I Stambolićev je sin tamo, ali više izvan toga. Bili su neukrotivi. Nakon završetka gimnazije na Dedinju Mišu Broza poslali u Zagreb, a Kardelja u Ljubljanu. Mišo Broz dosta brzo oženio se doktoricom stomatologije rodom iz Osijeka i postao dobar student. A mladi Kardelj je vjerojatno stalno imao traume zbog toga što sve do oslobođenja zemlje 1945. nije znao tko su mu pravi roditelji. Živio je kod jedne obitelji i nije mu otkriven pravi identitet jer je postojala opasnost za njegov život. Nikada, navodno, nije bio posve sretan. Oženio se glumicom, dobio dijete, ali je, nažalost, završio tragično.

Kakav je bio odnos Tita i Jovanke?

U vrijeme dok sam bila Predsjednica za društvenu aktivnost žena Jugoslavije, dosta sam često morala biti prisutna u rezidenciji predsjednika Tita u Uzičkoj ulici. Naime, šefovi država su dolazili u službene posjete sa ženama, a domaćica im je bila Jovanka. U svojstvu Predsjednice žena boravila sam u tome društvu, a ponekad nam se pridružio Tito i gost. Naravno, bila sam i na svečanim obrocima. Često sam tamo odlazila mojim privatnim automobilom bez službenog vozača, što tada nije bilo uobičajeno, iako je broj na našim vozilima označavao da auto pripada članu SIV-a.

Jovanka je tada ispoljavala veće ambicije nego što su joj kao supruzi pripadale. Primjerice, za vrijeme leta u Sjedinjene Države 1971. sjala sam za njihov stol i u Jovankonom krilu primjetila one povjerljive informacije koje su bile samo za oči predsjednika Republike, tj. označene u uglu jednom crvenom trakom. S dvije trake označene su bile obavijesti za «prvi krug rukovodećeg ešalona», a s tri one za članove SIV-a, već pročišćene. Znači da su Jovanki bile dostupne i najstrože tajne informacije, a to nije bilo moguće bez dozvole Tita. Tada je bila otvorena prema meni i nije pokazivala animozitet koji je imala prema drugim ljudima. Mnogi je, ipak, nisu voljeli, ali mora se priznati da se jako brinula za zdravlje, prehranu, odijevanje Tita. Boravila sam s njima u Moskvi 1967. godine, putovala Plavim vlakom u posjetu Kosovu, bila na turneji po Sjevernoj Americi (SAD, Kanadi i kratkom zaustavljanju u Ujedinjenom Kraljevstvu) 1971. godine. Sjećam se da je jednom na terasi u Moskvi Jovanka svojom rukom pritiskala šešir na Titovoj glavi dok je on nešto fotografirao. Tito se bunio, ali ona nije popuštala. Tito je bio filmoman. Znali smo zajedno s njim u filmskim dvoranama sjediti satima, do jutra, gledali smo projekciju neskraćenog «Rata i mira». Njemu nikada nije bilo dosta filmova.

Na putu na Kosovo Tito je trebao izaći iz vlaka i pozdraviti okupljenu masu. Bunio se kada mu je ordonans ponudio debeli kaput i nije ga htio obući. Međutim, Jovanka je inzistirala i na kraju je bilo po njezinom. Kada se vratio priznao je da je dobro što ju je poslušao.

U vlaku smo obično na večer boravili u zajedničkoj prostoriji-vagonu. Osim mene kao članice SIV-a zadužene za financije u pratnji puta na Kosovou bili su Draža Marković, Marko Nikezić. Obaviješteni smo od protokola da u 8h ujutro moramo biti na doručku s Predsjednikom. Ranije sam se probudila, obukla i čekala vrijeme za izlazak. Međutim, odmah po 7 sati nastupila je «uzbuna». Tito je ranije ustao. Sam je u zajedničkoj prostoriji Plavoga vlaka i trebalo mu je društvo. Draža i Marko nisu bili još spremni, tako da sam bila sama s Titom. Gledao je kroz prozor vlaka i počeo priču o svom boravku u Sovjetskom Savezu u vrijeme kada je kao vojnik Austro-Ugarske Monarhije bio zarobljen. Vrlo je toplo govorio o tom razdoblju svog života. O tome je često govorio. O Pelagiji je isto tako uvijek pričao vrlo toplo. Kosovo ga je, navodno, podsjećalo na SSSR. Potom su stigli i ostali i konobar je bio spreman poslužiti doručak. Na velikom pladnju u ulju su plivale punjene pastrve. Tito je pogledao, uzrujao se i srditim glasom rekao: «Meni engleski doručak», a Jovanki poručio: «Evo, jedi ovo tiii!». Jovanka je pokušala objasniti da su pastrve zdrave, ali ga ovoga puta nije uvjerila. Poznato je kako je on bio osjetljiv na svoj izgled. Tako je i pazio kako izgledaju oni koji ga okružuju. Osobno se presvlačio i za ručak i za večeru. Tada sam čula Dražu Markovića kako po povratsku s nekog skupa na Kosovu pita Marka Nikezića može li u istom odijelu na večeru s Titom. Ovaj mu je odgovorio da bolje ne, jer vidi li ga Stari, neće biti zadovoljan.

Jovanki je za vrijeme Titova pogreba ukazana čast udove. Kažu da ga je stvarno voljela, ali mislim da je u poznijim godinama ispoljavala neke ambicije kojima nije dorasla.

Poznavali ste i Hertu Haas?

Povremeno sam se viđala s Hertom Haas, majkom Miše Broza. Nije govorila o Titu, ali nije ni bila ogorčena na njega. Strašno mu je samo zamjerila što je 1943., po dolasku u partizane, nije zapravo primio. Tada je bio već s Davorjankom Paunović. Osim toga, o Titu nije govorila, barem ne predamnom, niti je ikada koristila njihovo poznanstvo. Po oslobođenju zemlje uskoro se udala i rodila dvije djevojčice. S Mišom je ostala u odličnim odnosima, majčinskim, i koliko sam tada primjećivala bili su vrlo bliski. Bila je vrlo cijenjena kao statistički stručnjak, te sam po toj liniji s njome održavala kontakte. Uvijek sam nastojala da ja odem u Statistički zavod i tamo raspravljam o nekim važnim podacima, pa iako sam po «formaciji» bila znatno iznad nje. To sam namjerno činila, izražavajući joj neku vrst poštovanja. U to vrijeme strogo hijerarhijskih odnosa to se smatralo neuobičajenim, i tome su mnogi prigovarali, ali nisam popuštala. Kada smo se susretale, a jedno smo vrijeme stanovale u istoj kući u središtu grada, bila je uvijek srdačna i susretljiva. neke je žene nisu voljele, što je tada bilo tako često. Koji put zavist žena zna biti veća o zavisti muškaraca.

Suradivali ste i s Vladimirom Dedijerom?

Vladimir Dedijer je, nakon 1954., kada je podržao Đilasa, bio u doista bijednom položaju. Izbačen je iz vile s Dedinja, izgubio je prihode. Želio

je prodati očevu biblioteku, ali mu nisu dopuštali. Uspio je to, ipak, učiniti za vrijednost jedne svinje. Na zamolbu Eleonore Roosevelt, koja je intervenirala kod Tita, otišao je u SAD. Kasnije, kada je iz Ljubljane došao pisati Titovu biografiju u Beograd, žalio mi se da stanuje u hotelu Majestic i da mu je to skupo. (Bio je oženjen Verom, zgodnom Slovenkom. Iz prvog braka imao je kći, s Verom tri sina i kćerku.) Nazvala sam predsjednika skupštine Beograda Pešića i uspjela mu isposlovati stan. Zнала sam ih posjećivati i u vikendici u Savudriji i u Beogradu. Jednom sam bila s njima u lječilištu u Lendavi, u Sloveniji, i mogla sam izbliza vidjeti kako nastaju «Prilozi za biografiju Josipa Broza Tita» i koje su njegove metode. Bio je tamo tim koji je sve pisao, a on je ulazio u razne arhive i skupljao dokumentaciju. Nadimak «Gangster» mu je u neku ruku odgovarao. Bio je impulzivan, borben, izvanredan sugovornik sa izraženom samosvijesti. Jednom riječju, u njegovoj blizini mi smo izgledali «manji» i «nevažniji» nego što smo stvarno bili. Dominirao je svojom ličnošću. Svi troje, Vera, sin Vlado i Dedijer ostali su mi u ugodnom sjećanju. Kao povjesničar nije bio dubinski analitičar. Tita je, bez obzira na sve, volio.

Kakav je bio Miloš Žanko, s kojim jedno vrijeme najuže surađujete?

Kada je bio potpredsjednik Vlade NR Hrvatske i predsjednik Savjeta za obrazovanje svakodnevno sam se, gotovo pet godina, susretala sa Žankom. Bio je izuzetno skroman, čak eksczesno skroman. Nikada nije koristio službeno vozilo, dnevnicе nije uzimao. Nije ga zanimala ni plaća, a sa mnogobrojnom je obitelji živio isto tako, asketski. Volio je slike, skupljao ih je, mislim, i to mu je bila velika strast. Osebujan, načitan (doktor prava), ali ekstremni individualac. U tome je mnogo ličio na svoga oca, splitskog arhitekta, koji je svaki Prvi maj u Splitu sam, hodajući ulicama Splita s karafilom u reveru, izbjegavajući masu, ispoljavao svoju ljevičarsku orijentaciju i vrlo često zbog toga završavao u zatvoru. U vrijeme dok je Miloš bio bio potpredsjednik Vlade Hrvatske već se u nekom pogledu osjećao neki sukob sa Vladimirom Bakarićem, tadašnjim jakim čovjekom Hrvatske. Mislim da taj nesporazum datira još iz ratnih dana, a radilo se o odnosima Dalmacije i Zagreba. Žanko je poslan na rad u Beograd. Odlično je poznao Ustav i zakone. Svojim opredjeljenjem bio je za «jugoslavensko», što se nazivalo unitarizmom. Kao potpredsjednik savezne Skupštine nije se mogao zalagati za ustavne promjene i nastojanje Hrvatske da se Ustav mijenja u smjeru povećavanja samostalnosti. To ga je navelo na pisanje članaka u Borbi o promjenama u SRH, što je osuđivao, a, mislim, i uveličavao. Uz podršku Vladimira Bakarića CK SKH sazvao je 1970. Desetu sjednicu na kojoj je to osuđeno. Svi su članovi hrvatskog rukovodstva tada još jedinstveni i tako je politički život Miloša Žanka završio.

Koliko ste kontaktirali s Vladimirom Bakarićem?

S njim sam osobno rijetko kontaktirala. Više sam bila u vezi s Marijom Bakarić, njegovom suprugom u vremenu od 1965. do 1969., jer je ona bila tada Predsjednica za društvenu aktivnost žena Hrvatske. Vrlo ambiciozna, vrijedna suradnica.

Bakarić je po svemu bio više sklon znanosti. Cijenjen, ali nepristupačan. Nije se bavio svakodnevnim, prizemnim, pitanjima. Nadimak «Svileni» u partizanima je dobio zbog čestog poboljevanja. Bio je tuberan. Mnogi su ga doživljavali kao cinika, iako se prije radilo o tome da nije podnosio uz sebe «glupake» kao je govorio i to je znao dosta jasno ispoljavati. Više je volio bistre, obrazovane. Negdje sredinom šezdesetih surađivao je sa Savkom Dabčević Kučar koja je još profesorica na Ekonomskom fakultetu. Inponirala mu je svojom rječitošću, inteligencijom, odlučnošću. Predložio ju je, koliko je meni poznato, za sekretara ideološke komisije CK SKH 1964. i od tada traje njezin meteorski uspon.

Sjećam se jednom usred Proljeća, vraćali smo se avionom u Zagreb. Svi su sjedili na jednoj strani zrakoplova, pa sam mu ja prišla, sjela kraj njega. On mi je samo rekao: «Bolje bi ti bilo tamo», pokazujući na drugu stranu zrakoplova. Bio je servilan prema Titu, bilo iz uvjerenja, bilo iz straha. On je Titu mogao bez posljedica reći da se toliko ulaže u «nerazvijene», a Dalmatinska Zagora zaostaje. Koliko ja znam, to nije činio.

Malo ste mlađi od Savke Dabčević-Kučar. Koliko dugo se znate?

Savka je bila nešto starija, ali je bila poznata kao najbolji đak Splitske gimnazije, istaknuta gimnastičarka, kasnije jedna od najboljih i najistaknutijih studentica Ekonomskog fakulteta. Njezina su predavanja bila najviše posjećena, svi su željeli čuti njezino oratorstvo i izuzetno poznavanje gospodarske problematike, osjetiti njezin magnetizam. Za vrijeme moga boravka u Beogradu surađivale smo. Pozivana sam kao i drugi tadašnji hrvatski kadrovi koji su radili u Beogradu na sastanke i konzultacije. Moj dugi boravak u SIV-u omogućavao mi je uvid u rad tadašnje savezne birokracije, koju je činilo 16.000 ljudi. A to je bila velika snaga koju je bilo teško navesti na suradnju. Međutim, ukoliko ste poznali metode rada i imali iskustvo, mogli ste vidjeti koji su to utjecaji i znati kako se neke prepreke mogu svladati. Teški je i složen bio taj dio moga profesionalnog života. Trebalo je uskladiti obveze prema svojoj republici i zahtijeve za korektnosti rada u saveznoj administraciji. Na objedu da se Miko Tripalo i Savka povezuju s nekim krugovima van zemlje žestoko sam reagirala u SIV-u, o čemu Savka opširno piše u svojoj knjizi. Čast mi je bila surađivati sa Savkom.

Dosta ste putovali. Koje susrete pamтите?

Godine 1957. sa predsjednikom Saveza sindikata Hrvatske Đurom Salajem i ostalima bila sam u delegaciji koja je nazočila proslavi 40. obljetnice Oktobarske revolucije.¹¹ U isto vrijeme bili su tamo i Aleksandar

¹¹ Proslava 40. godišnjice Oktobarske revolucije okupila je predstavnike svih 64 komunističkih partija koliko ih je postojalo na svijetu, pa je po tome bio najveći skup od zadnjeg kongresa Kominterne 1935. Prvo je održan tajni skup svih komunističkih partija na vlasti, osim SKJ. Taj dokument «dvanaestorice» SKJ nije potpisala. Drugi dio okupljanja bio je manje formalan, a s njega je upućen «apel narodima» za mir. Bio je to i zadnja, iako formalna, deklaracija jedinstva komunističkog svijeta.

Giuseppe Boffa, Povijest Sovjetskog Saveza II, Od Domovinskog rata do položaja druge velesile Staljin i Hruščov, 1941 – 1964., Zagreb 1974., 378-380.

Ranković i Edvard Kardelj. Odnos prema nama iz Jugoslavije bio je hladan. Bili su tamo svi šefovi država iz Istočnog lagersa, ali ne i Tito. Mi smo bili slaba zamjena za njega. Salaj je od Tita dobio preporuku da pokuša saznati što se dogodilo s oko 130 istaknutih komunista predratne Partije koji su nestali u Staljinovim čistkama. Nekoliko poslijepodneva u starom dijelu Moskve, a to nije bilo bezopasno, sastajali smo se s bivšim logorašima. Salaju su na uho šaptali imena, davali informacije o pojedincima koji su mučeni, ustrijeljeni. Pokupilo se dosta podataka koje sam ja bilježila. Naravno da su nas Rusi pratili. Neposredno pred povratak u zemlju izvršili su potpunu premetačinu moje sobe. Zabilješke nisu našli, jer sam ih uvijek čuvala uz svoje tijelo. Salaj je bio izvanredan čovjek, do kraja odan Titu. Prerano je umro od srca. Deset godina kasnije, 1967., kao Predsjednica za društvene aktivnosti žena, ponovo sam bila u Moskvi na proslavi 50. godišnjice od Oktobra. Uz mene je bila i Vida Tomšič¹². Atmosfera je bila znatno drugačija. Konačno, s nama je bio i Tito.

Koje vam je mjesto ostalo u najmanje upečatljivoj uspomeni?

Ulan Bator. Središte krasi veliki spomenik Ulan Batoru kojega okružuju neukusne velike zgrade koje su Mongolima sagradili Rusi i Kinezi. Tek malo dalje su šatori u kojima je živjelo više od 90% stanovnika. Boravili smo u jednom takvom šatoru gdje zimi temperatura padne do 40 stupnjeva ispod ništice, a ljeti se isto toliko penje. Mongoli su nam, a bila sam tamo na proslavi pedesete obljetnice revolucije 1971., priredili predstavu jahanja dječaka i djevojčica, borbu na konjima i slično. Bila sam tamo s Petrom Stambolićem i jednim Bosancem, Kurtović Todom. Bila sam i predsjednica Državnog komiteta Mongolija – Jugoslavija. Ostali smo dugo. Dućani su bili posve prazni, tamo nije bilo ničega, čak ni suvenir za kupiti. Stambolić je održao govor na plenarnoj sjednici. Puno mi je govorio o Bakariću. S Mongolima sam vodila razgovore o gospodarstvu. Pregovarala sam s jednim potpredsjednikom njihove vlade i taj me je čovjek silno ugodno iznenadio svojim stavom, naobraženošću. Međutim, nisu nam jednostavno ništa mogli ponuditi. Dogovorili smo da im ipak izgradimo jednu tvornicu za štavljenje kože, a da oni to plate mesom stoke i kože. Nije mi poznato je li to ikada ostvareno. Mislim da nije.

Veličanstven je bio doček u Kambodži i princa Sihanuka.

Eto, Phnom Pen mi je ostao u sjećanju kao jedan od najljepših gradova koji sam posjetila. Phnom Pen 1970. je bio grad cvijeća, čistih ljudi i širokih ulica. A Angkor Wat (Kraljev san) svojom grandioznošću zadivljuje svijet otkako je otkriven, posebno prije no je opljačkan. Godinu dana prije odlaska u Kambodžu u Beogradu je bio njihov predsjednik vlade Son San. Tada sam s njim vodila razgovore i bila domaćin. Bio je uglađen sugovornik. Tako da je ovo bila moja uzvratna posjeta Son Sanu, koji je kasnije imao vrlo važnu ulogu u ostvarenju kakvog-takvog mira u Kambodži. Prvo sam bila u New

¹² Vida Tomšič, slovenska političarka, od 1967. do 1969. predsjednica je Vijeća naroda Savezne skupštine.

Delhiju, i to samim krajem 1969., gdje sam prisustvovala Svjetskom kongresu žena i imala se prilike susresti se s Indiom Gandhi. Pred sam povratak u zemlju javljeno mi je da krenem u Kambodžu. Princ Sihanuk odrekao se statusa božanstva, bio je šef države, ali njegovu su obitelj još doživljavali kao božansku (ali još mi je naš veleposlanik govori da mu ne smijem okrenuti leđa). Sihanuk je bio u teškoj situaciji i valjda mu je bilo potrebno demonstrirati potporu jedne važne zemlje, pokreta nesvrstanih. Zato je moj doček bio gotovo u rangu šefa države. Na velikom nogometnom stanionu predstavio me svom narodu kao ministra iz Titove zemlje Jugoslavije i htio je da to čuju svi, Kina, SSSR i SAD. Kada bih prolazila ulicama, one su bile blokirane. Jednom smo malo zakasnili i ulice su već bile blokirane. Jednom sam s veleposlanikom naše zemlje trebale doći do vlade gdje su me čekala dva ministra. Ali policajci su već zatvorili sve ulice, očekujući da ću proći. Bili smo iza tog kruga i uzalud je naš veleposlanik objašnjavao policajcu da sam ja gost koga se čeka. Uopće nije reagirao na «jugoslavenski ministar, jugoslavenski ambasador». Kada smo mu rekli da smo mi «Titov ministar i ambasador» on se nasmijao i odmah nas propustio, klanjajući se do zemlje. Sihanuk je obožavao Tita. Dva puta sam s njim razgovarala. Sihanuk je opet, kada sam mu rekla da imam sve ovlasti od Tita za pregovore bio ganut do suza. Da bi izrazio počast SFRJ u carskoj palači priredio je priredbu koja je trajala dugo, u skladu s običajima. Slijedio je veliki prijem na kojem je bio i Son San i svi članovi kabineta. Po povratku u Beograd Titu sam izviješće počela podnositi upravo prepričavanjem epizode s ulica Phnom Pena. A on je cvao, bio je zadovoljan izvještajem.

Pratili ste maršala Tita u uzvratnoj posjeti Sjedinjenim Državama i predsjedniku Nixonu 1971?

Bio je to, naravno, najzubbudljiviji i najzanimljiviji put u mojoj karijeri. Ipak, za mene je malu neugodnost izazvala jedna davna slučajnost. Mislim da sam još 1968. od Vlade SAD-a dobila poziv da kao visoka dužnosnica SFRJ godinu dana budem gošća SAD-a i tamo obilazim znanstvene, obrazovne i kulturne ustanove. Zbog dvije važne dužnosti koje sam tada obnašala u zemlji i puno drugih ozbiljnih poslova, na moju žalost to nisam prihvatila. Sada, 1971., u opširnoj biografiji koja je pratila svakog od nas iz uže pratnje predsjednika Tita, stajalo je da nisam prihvatila poziv u SAD. Sjećam se da je Tito na tu informaciju, za koju prije nije znao, dosta burno reagirao i da sam se našla u neugodnom položaju i prema Titu i prema domaćinima. Morala sam opširno obrazlagati razloge zašto se to tako zbilo. Osjećala sam krivicu iako bi bilo ljepše da sam se mogla «šetati» SAD-om, nego «rintati» kod kuće.

Po dolasku u SAD odsjeli smo u Camp Davidu, ljetnoj rezidenciji predsjednika SAD-a. Kuće su tamo skromne. Smještena sam bila s Titovom prevoditeljicom Lijana Tambačom, Šibenčankom koja je bila izvanredna i osoba i stručnjakinja. A od Camp Davida do Washingtona, gdje nismo mogli letjeti zbog magle, vozili smo se u običnim automobilima. Zečević, sekretar SUP-a Srbije, koji je bio zadužen za Titovu sigurnost, tresao se kao prut, sve

dok nije došlo blindirano vozilo. Naše osiguranje općenito nije imalo povjerenja u Amerikance. Već su im bila loša iskustva i reputacija, ubijena su i oba Kennedyja. Nama iz najuže pratnje rekli su da smo mi, Jovanka, Kiro Gligorov, Vidoje Žarković, Mirko Tepavac i ja, zaduženi Tita posve okružiti u slučaju bilo kakve neugodnosti. To su nam rekli pred sam put, tijekom jednog od sastanaka u Tepavčevom kabinetu, gdje smo obično raspravljali. Tito je, međutim, bio bezbrižan. Užim razgovorima Tita i Nixona nisam bila prisutna, već samo općim razgovorima. Ja sam, uz Kiru Gligorova, pregovarala s predsjednikom Exim banke, u ministarstvu trgovine. Amerikanci su bili raspoređeni za kredite. U Washingtonu su bile održane demonstracije. I to glasne. Jedan je demonstrant uspio skočiti na Titov automobil i vikao: «Pobili ste našu djecu!»

Potom smo otišli u Houston. Obišli smo centar gdje je izložen Apolo 9, kojeg su nam temeljito opisali, a Tito je ušao u kabinu i sjeo poput astronauta. Tamo smo vidjeli i Institut za rehabilitaciju osoba koje su potpuno nemoćne, ali pomoću aparata za hodanje, za pokretanje ruku i održavanje kičme, prodružuju životni vijek. Bilo je to nevjerovatno.

Bili smo potom u Dallasu i Palms Springsu, gdje smo kupovali avione DC-10, koje smo plaćali pršutima iz Dalmatinske zagore! U Los Angelesu, gdje je Tito priredio prijem za naše iseljenike okružili su me brački i hvarski iseljenici koji su se još sjećali moga oca, bivšeg američkog imigranta.

Iz SAD-a odlazite u Kanadu.

Sjećam se jedne zanimljive zgrade. Prvo jutro našeg boravka u Otawi bilo je predviđeno za dolazak predsjednika vlade Trideaua i pozdrav predsjednika Tita. Stajali smo postrojeni u krug kada je ušao Trideau. Najprije je prišao meni, da se pozdravi i izmjenio nekoliko riječi, a tek tada krenuo je Titu i Jovanki. Bila sam iznenađena, uzbuđena. Odmah sam pitala Šestana, šefa protokola, što se to dogodilo. On mi je nonšalantno odgovorio: «Francuski protokol». Trideau je bio rodom iz Quebecka, odgojen je po francuskom obrascu, pa je i najprije pozdravljao damu, članicu delegacije. Ja sam pitala što je onda s Jovankom? Odgovorio mi je da ona ima status supruge, a ne članice tima. Šarmantni Trideau! Kanađani su ga voljeli kao istinskog domoljuba. Kao mladić sudjelovao je u međunarodnim brigadama koje su gradile Jugoslaviju. Tada se zaljubio u našu zemlju i more. Bio je oženjen Margaretom, kćeri jednog od svojih ministara, imali su tri sina. Na večeri je došlo do incidenta, jer je supruga Trideaua, koja je sjedila uz Tita, nakon što je on zapalio cigaru, pala u nesvjest. Odnosno, tako je barem izgledalo. Ona je puno godina kasnije, nakon što se već rastala i pridružila hipi komuni, napisala knjigu o najdosadnijim godinama svoga života. I tamo je opisala da je kada je postalo neizdrživo, znala «pasti u nesvjest». Tako je bilo i tada! Trideau je umro 2000. godine. Bila sam tada u Kanadi i sjećam se kako je i ona i djeca bila potresena na pogrebu, kao i ostali građani Kanade.

Razgovori dviju delegacija bili su otvoreni, dinamični, prijateljski. Jedina sjena bilo je sukob zbog Izraela i Palestinaca. Nismo imali službene veze

s Izraelom. Tito je jako zastupao arapsku stranu, a Kanađani Izraelce. Taj dio nije baš bio ugodan, jer je Tito rekao kako će Izraelci morati provoditi drugačiju politiku u prema Palestini, jer je Arapa uopće puno i sve ih je više.

U Kanadi je Jovanka Broz bila pozvana na sveučilište. Inzistirala je da budem s njom za vrijeme razgovora sa studentima. Bilo je to katastrofalno. Pitanja su bila provokativna, Jovanka nije rekla ni jednu riječ. Potpuno je zašutjela i držala se nekako uvrijeđeno. Pitali su o autokratizmu, autoritarnosti, diktaturi, jednopartijskom sustavu, demokraciji, slobodi, a tek poneko o socijalizmu s ljudskim likom, odnosima sa SSSR-om. Nastojala sam odgovarati što smirenije, ali nije mi bilo lako. Nismo još bili naučeni da nam se oči u oči kaže da nismo demokratska zemlja.

Iz Kanade kratko ste u Londonu. Po čemu pamтите tu posjetu?

Prije smo još otišli u Halifax, gdje je Tito održao dugačak, posve neprikladan govor. Vjerojatno ga prije nije pročitao, pa ga je dosta teško čitao. Tu je dobio i togu, plašt, kao počasni doktor sveučilišta, a to je volio, u takvim je počastima uživao. U London smo doputovali po tmurnom, kišnom vremenu. Odmah smo se sastali s predsjednikom vlade Heathom. Posjetu Londonu pamtim i po prilično neobičnoj zgodi. Zadnji je dan bio predviđen susret i ručak s kraljicom Elizabetom II. Titov šef protokola Vlado Šestan obično nas je obavještavao što moramo i možemo odjenuti. Ja sam morala paziti da ne nosim nešto bolje od Jovanke. Konačno, ja sam imala periku tijekom puta, ona je uz sebe imala frizerku. Toga dana nije to učinio, odnosno, nije nam rekao da obučemo nešto svjetlo, jer kraljica ne voli tamne boje. Kovčezi su ipak otišli u zračnu luku, jednostavno više nisam mogla ništa promijeniti. Istrčala sam nešto kupiti. Ali, automobil koji me je vozio, a bila sam formalno gošća kraljice, bio je automobil palače, pa je i prodavaonica bila takva. Mislila sam i na ugled zemlje, nisam mogla kupti neku konfekciju. Bila je to najskuplja haljina koju sam u životu kupila. Kad sam se srela s članovima naše delegacije i ugledala Jovanku u kostimu od čohe. Priđem joj pozdraviti se, a ona je odmah komentirala moju haljinu i rekla: «Nisam ovo trebala nositi, to mi je rekla ona», pokazujući na suprugu našeg veleposlanika Dobrivoja Vidića. Kad je Tito izašao van, odobrio je kako izgledam!

Po protokolu za vrijeme ručka s kraljicom prevoditelj mora stajati uz šefove delegacija. Tito nije htio da Tambača stoji, pa je pozvao Petničkog, drugog prevoditelja. On mi je rekao da je kraljica Elizabeta II bila prilično impresionirana da se žena bavi financijama. S njom sam razgovarala i ona je bila impresionirana da razmjerno mlada žena brine za financije. Taj je razgovor za mene bio vrlo uzbudljiv.

Prilikom uzvratne posjete kraljice Elizabete II Jugoslaviji, princa Filipa i princeze Ane bila sam u pratnji. Ponovo smo se susrele na ručku i na večeri prigodom velikog prijema kojeg je Tito priredio u zgradi SIV-a. Ponovo smo izmjenile nekoliko riječi, a ona je reagirala kao da smo stare «znanice».

Let do Beograda ipak nije protekao u komentaru prijema kod kraljice.

U avionu sam bila u haljini koju sam imala u kraljevskoj palači. U našem dijelu aviona bili su članovi uže pratnje. Tito mi je prišao i rekao da bi, da nije bilo kraljice, da bi mislio da sam ja kraljica. Zнала sam da je primjedba vjerojatno potaknuta od Jovanke, jer smo morali paziti da ne izgledamo bolje od nje. Ona je bila «prva dama», osjetljiva. Ispričala sam mu što se dogodilo, kako sam od vlastitog novca morala platiti haljinu za prijem i da ću račun poslati Šestanu. Nastao je smijeh i tako sam se izvukla iz prve primjedbe. Odmah potom Tito mi se obratio rekavši da mu se ne sviđa stanje u Hrvatskoj. Bio je ljut. «Čujete li vi, Mirjana, što se događa u Hrvatskoj! Ništa mi se ne sviđa što se tamo događalo u mojoj odsutnosti.» Ja sam mu rekla da vrlo dobro zna kako smo na putu više od mjesec dana i da ja nisam ni mogla niti imala vremena čitati što je u Zagrebu. Već tijekom puta, a posebno u avionu osjetila sam izolaciju, negativnu atmosferu. Smatrali su me hrvatskim nacionalistom samo zato jer sam se zalagala za svoju Republiku i branila njene interese. To su radili i svi drugi članovi SIV-a iz drugih republika, ali se to njima nije zamjeralo.

Jednom ste prilikom izravno pregovarali s Kosiginom i sklopili uspješan ugovor za SFRJ?

Bila sam predsjednica Državnog komiteta Sovjetski Savez – Jugoslavija, članica SIV-a. Jedan put (1973.) primio me je i Kosigin. U delegaciji je bio veliki broj gospodarstvenika iz cijele zemlje, a SSSR je za nas bio zanimljivo tržište i za naše različite proizvode, izvoz bijele tehnike, cipela, tekstila, posebno izgradnju brodova. Došlo je do nekih nesporazuma oko realizacije izgradnje brodova (i to ne samo civilnih), čiji je naziv bio Program III. Odbila sam bilo što potpisati dok se ne riješi to pitanje, jer je brodogradnja bila za nas vrlo važna. Zato me prima Kosigin. O njemu mi je pričao naš veleposlanik u Moskvi Pešić. Upozorili su me da Kosigin napada, da mu je to način razgovora. On je stalno radio, žena mu je umrla, imao je tek jednu kći. Mitja Ribičić, koji je tamo bio početkom sedamdesetih, s njim se odmah posvađao. Mene je više «uplašila» ogromna veličina njegovog kabineta. Bio je to jedan od Lenjinovih kabineta. I zapravo odmah počela je tirada. «Kako to da je vlada Jugoslavije uzela vakcinu za velike boginje od kapitalista, a nije tražila nas. A mi smo imali boginje tu, tu, tu, tu...», nabrajao je gradove po velikoj karti SSSR-a. To su sve bile tajne informacije, o boginjama u SSSR-u nije se govorilo. Nakon tog rafala osjećala sam se neugodno, jer u prvom času nisam znala što reći. Nisam se bavila zdravstvom i to mi je bilo dosta strano. Još je neugodnije bilo što je moj partner u pregovorima, potpredsjednik Vlade SSSR-a, stariji čovjek, bio ustrašen, učinilo mi se da se trese. Ali u takvim situacijama mozak proradi. Mirno sam rekla da je krivo informiran. Mi smo tražili vakcinu od Svjetske zdravstvene organizacije, a pretpostavljam da je i Sovjetski Savez član te udruge. Kako smo mi uzimali cjepivo od Svjetske zdravstvene organizacije, ono nije «kapitalistička», već međunarodna organizacija, uzimali smo i sovjetsko cjepivo. Zašutio je u jednom času. Nije odgovorio na moje pitanje, a onda me je upitao da li bi

od njih izravno primili vakcinu kada bi nam ponudili. Odgovorila sam: «Sa zadovoljstvom». I to je okrenulo razgovor u drugačijem smjeru. Prihvatio je sve programe, uključujući i onaj za brodogradnju. Dobili smo vrlo povoljne uvjete i cijene za svu robu. Ruska vakcina je skoro stigla u SFRJ kao poklon. Tek tada sam Bijediću objasnila o čemu se radi, jer tomu nisam pridavala veću pozornost.

Je li pregovaranje s nesvrstanimi bilo isto tako uspješno?

Ne baš. Bile su to siromašne zemlje, iako bogate sirovinama, koje su uglavnom tako i izvozili, bez prerade. Samim početkom šezdesetih bila sam u delegaciji u Sudanu i Egiptu. Početkom sedamdesetih, 1973., bila sam u Zapadnoj Africi: Senegal, Gvineji, Togou, Gani, Dahomeju, Sijera Leoneu. S nekim od tih zemalja imali smo razvijenije gospodarske odnose i trebalo je samo utanačiti financijske odnose. U delegaciji su bili i financijski, bankarski, vanjsko-trgovinski stručnjaci. Od svih zemalja najzanimljivija je bila Gvineja, koja je bila prebogata boksitom. Još prije mog odlaska bila je dogovorena izgradnja tvornice aluminija. Gradio ga je Energoprojekt, pa je i direktor poduzeća bio u izaslanstvu.

U Gvineji je vladao Seku Ture, jedan od najuglednijih državnika Crnog kontinenta. On je i Titu bio važan, jer je preko njega objedinjavao glasove u Ujedinjenim narodima, a Tita je obožavao. Gvinejci su na naše veliko iznenađenje tvrdili da mi dugujemo njima! Da je izvezeno toliko južnog voća. Uspjela sam mu dokazati da nije tako. Pokazala sam mu papire koje su naši stručnjaci pronašli u njihovim bankovnim trezorima, a da njemu nisu dali istinitu informaciju. U procesu sam otkrila da je direktor tvornice bio brat Seku Turea, a da smo ga mi potkupili gradnjom vile. Užasno su nam dugovali. Seku Ture je pripremio svečanost u moju čast. Govorio mi je dva sata o svojoj majci, sposobnoj trgovkinji koja je uspjela školovati njega i braću. Ipak, rekao je da Gvineja nema tolike novce. Nazvala sam Bijedića, a on Tita. Predsjednik je poručio da koliko mogu naplatim u kešu i robi, a za ostalo da «jabuku prerežem na pola». I tako sam učinila. Pola duga smo oprostili ili odgodili otplatu na duži rok. Seku Ture je bio toliko sretan da me je skoro ljubio. Eto, tako smo poslovali. Obje su strane bile zadovoljne. Za Jugoslaviju bi se mogla primjeniti poslovice: «Kako smo se nadale, dobro smo se i udale».

Pratili ste potpredsjednika sovjetske vlade Bajbakova koji je posjetio Jugoslaviju neposredno pred sjednicu u Karađorđevu.

Da. Činila sam to kao predsjednica Jugoslavensko-sovjetskog državnog komiteta. Trebala sam voditi gospodarske razgovore koji su kao kranji cilj imale ugovor o daljnjoj suradnji. Sve su republike bile jako zainteresirane za ovu posjetu, imajući na umu veliko sovjetsko tržište, na kojem je naša roba imala veliku prođu. Najprije je bio dogovoren susret u Hrvatskoj gdje nas je na željezničkom kolodvoru dočekaao Dragutin Haramija. Razgovori su vođeni u prostorijama Izvršnog vijeća i sa gospodarske su strane bili uspješni. Nisu se postavljala politička pitanja, jer to nije bilo u domeni tih susreta, ali

se osjećala vrlo napeta i teška atmosfera, jer to je bilo vrijeme neposredno pred Karađorđevo. Imala sam dojam da je to bio cilj Bajbakovog posjeta, iako on to ničim nije pokazivao, ali njegova pratnja je sve «budno» pratila. Haramija je u jednom času sa dosta velikom dozom rezignacije nagovijestio težinu raspleta «Proljeća» u dosta crnom svjetlu. Šaptao mi je da je «stvar pri kraju». Kada smo nakon Zagreba došli u Ljubljanu tadašnji predsjednik vlade odmah me je upitao da li sam bila s Haramijom i da mu ispričam što mu je rekao. Kavčiču sam ponovila o čemu je bila riječ, na što mi je rekao: «Onda sam i ja gotov.» Bio je jako zabrinut i gotovo odsutan pratio je dugo izlaganje Bajbakova. Imala sam osjećaj da Bajbakov bolje nego mi zna i prati što se događa. Mene je zvao Ana-Marija (obrnuto od Mirjana). Volio se šaliti i glumio je razdraganost i veselost. Kao domaćin prihvatila sam tu atmosferu, a zapravo sam bila «pokisla». Putovali smo svim republikama, gotovo sa istovjetnim programima. Skupljali smo poklone koji su davani Bajbakovu i članovima delegacije, a koje su oni kao nešto posve normalno, prihvaćali. S te je strane, privredne, sve izgledalo u najboljem redu. Ali u zemlji je vrilo. Neposredno pred odlazak iz Jugoslavije Bajbakova je u Karađorđevu primio Tito. Bila sam u njegovoj pratnji. Pridružio nam se i Jakov Sirotković, potpredsjednik SIV-a, također iz Hrvatske. Sirotković je kasnije od mene preuzeo Komitet SFRJ-SSSR, a ja Mađarsko-jugoslavenski, zbog pregovora o naftovodu. Bio je to tmuran i leden dan i put do Karađorđeva trajao je duže no što je trebao, jer je cesta bila skliska. Vozač nije predvidio takvu situaciju i zakasnili smo pola sata. Bilo je to nedopustivo, iako Tito nije pokazao ljutnju, kao što smo očekivali. Bajbakov je Titu ponovio svoj ekspozé o gospodarstvu SSSR-a. Sjedila sam s Brozove desne strane. Bio je neraspoložen i uopće nije pratio izlaganje. U jednom je času stavio ruku na usta i rekao mi: «Mirjana, jako sam nezadovoljan i zabrinut za situaciju u Hrvatskoj. Situacija je jako komplicirana i pritisak na mene je da to razriješim, a Savka i Tripalo mi slabo pomažu.» Pitala sam ga je li nezadovoljan sjedinicom Gradske skupštine SKH Zagreba dan ranije, gdje se očekivalo Savkino istupanje, ali je ona naglo napustila tu sjednicu. «Da», odgovorio je. Malo se zamislio, i onda mi rekao da sutra otiđem u Zagreb i razgovaram sa Savkom. «Reci joj da nešto učini, da pokaže svima da ne stoji iza «proustaških elemenata» koji su se naljepili na Pokret. Neka bar na par dana zatvori Đodana i Veselicu. Neka im u zatvoru dade i telefon i televizor. Ako oni nešto ne naprave u tom pogledu i ne osude ono što se otelo nadzoru, ja ću morati preuzeti i razriješiti stvar do kraja.» Neposredno pred odlazak još jednom me je podsjetio na taj put i tada izgovorio važnu rečenicu. «Tamo gdje smo bili zajedno dobio sam podršku da sredim situaciju u zemlju». Mislio je na put u SAD. Kroz glavu mi je prošlo da je razgovarao s Nixonom, ali u razgovoru s članovima uže delegacije nije bilo ni nagovještaja o razgovoru o političkoj situaciji u zemlji. Znači da se taj razgovor, ako se vodio, vodio u četiri oka.

Tito vas praktički neposredno pred Karađorđevo šalje Savki!

Odmah sam pozvala Savku telefonom, iako sam znala da se on prisluškuje. (Toliko nisam bila naivna, iako vrlo često jesam.) Javila sam joj da ću ujutro

doći rano u njezinu kuću da joj vratim neke stvari koje mi je posudila prije odlaska na put u SAD. Pitala sam je da li bi mogli malo prošetati prema Sljemenu, jer sam željela razgovarati na otvorenom. Rekla mi je da joj je to nezgodno, da samo dođem unutra. Bila je jako iznenađena pozivom. Imala sam utisak da je već u nekoj vrsti kućnog pritvora, iako to ne mora biti tačno. Ali, kad sam se približavala njezinoj kući, vidjela sam nekoliko ljudi u civilu i bilo mi je jasno o komu se radi. Nikome nisam mogla ni smjela reći bilo što o svrhi mog dolaska baš u tome času kod Savke. Kasnije sam saznala da je taj posjet označen kao potvrda moje izrazite podrške Proljećarima i kao izraz mog velikog prijateljstva sa Savkom. Kaže da je to osim onih mojih diskusija u SIV-u, bio glavni razlog što sam nakon isteka mandata kao članica SIV-a na neki način stavljena na led, ali ipak nastavila vršiti dužnost člana SIV-a i po formalnom tretmanu i po plaći. Savka me je uvela u kupaonicu, pustila je vodu teći, ali nije reagirala onako kako je Tito tražio. «Neću zatvarati naše ljude», odlučno je odgovorila. Tada je to bio častan stav i odgovor. Ali, to je bio i početak velike smjene demokratskih i mlađih političara u Jugoslaviji. Kurs demokratizacije i federalizacije prekinut je i vratili smo se na staro, sa starim kadrovima kojima je cilj bio povratak na vlast. Ustav 1974. bio je doduše ono što su Proljećari htjeli i to je Tito predložio, jer se inače to nikada ne bi moglo donijeti. Najveća je «farsa» u tome što je Ustav iz 1974. izglasala savezna Skupština čiji je predsjednik bio Draža Marković, srpski konzervativac.

Kako je član SIV-a, koji je podržavao Savku i Tripala, radio u Beogradu?

Bila sam vrlo odlučna u istupima kada se raspravljalo o fabriciranim optužbama o suradnji ustaške emigracije i republičkog vodstva u Hrvatskoj. Jedina. Savka o tome dosta piše u svojoj knjizi.

Preživjeli ste Karađorđevo i smjenu Proljećarskog vrha?

Jesam, unatoč rejtingu. U vladi sam na istoj dužnosti do konca svibnja 1974. Štitio me je Džemal Bijedić. Bijedić me je pozvao na razgovor i predložio mi od 1974. do 1978. još jedan mandat. Rekao je da je o tome razgovarao s Titom, ali ja nisam bila sigurna da bi moje ponovno imenovanje prihvatilo ondašnje rukovodstvo SR Hrvatske, posebice dalmatinsko rukovodstvo. Dogovoreno je da ostanem savjetnik SIV-a u rangu člana Vlade (ministar-savjetnik). Koliko sam bila u pravu – ne znam. Nikada kasnije o tome nisam razgovarala. Jednom prilikom u opuštenijem raspoloženju Džemal Bijedić me je zapitao zašto nisam prihvatila njegov prijedlog. Objasnila sam mu svoje razloge, a on mi je odgovorio da oko toga ne bi bilo nikakvih poteškoća, jer je prijedlog ionako bio Titov. U SIV-u sam uglavnom dalje radila s Kardeljom, u komisijama koje je on vodio. Puno sam na Brijunima i tako je bilo sve do Kardeljeve smrti 1979. Od tada, pa do umirovljenja 1986. zapravo sam izolirana. Imala sam stigmiju tzv. hrvatskog nacionaliste. Neki su mi odbijali pružiti i ruku. Nisam se u to vrijeme ni pokušala u tome smislu braniti, ali ni to poreći. Smatram da sam za vrijeme svoga rada u SIV-u korektno obavljala naporni posao, ali uvijek vodeći računa o interesima svoje Republike čiji sam predstavnik tamo i bila.

SUMMARY

MEMORIES THAT MAKE HISTORY – AN INTERVIEW WITH MIRJANA KRSTINIĆ, A HIGH OFFICIAL IN THE GOVERNMENTS OF SOCIALIST REPUBLIC OF CROATIA AND SOCIALIST FEDERATIVE REPUBLIC OF YUGOSLAVIA

In interview with Mirjana Krstinić, the author found out numerous interesting details from her life. Krstinić was born in 1925 and during World War II she lived in Zagreb. She graduated at the Faculty of economic sciences in Zagreb and enrolled in post-graduated studies at the Institute for social sciences in Belgrad. Later she served mostly as a high official in Croatian and Yugoslav ministries for education and culture. She retired in 1986. Today she lives in Premantura near Pula (Croatia).